

BOLETIN
DE LA
SOCIEDAD CASTELLONENSE DE CVLTVRA
Tomo LXIX • Enero-Marzo 1993 • Cuad. I

Lletres de batalla dels Vilaragut*

Ja fa més d'un segle que J. Coroleu (1877) comentava, en un interessant article, diversos aspectes de la vida cavalleresca medieval, i molt concretament de les bregues i duels entre cavallers. Aquesta mateixa matèria, tractada des de diferents punts de vista, ha estat també l'objectiu d'alguns destacables treballs posteriors, com els de Valls i Taberner (1929), Faraudo (1936), Bohigas (1947), i les fonamentals i múltiples obres de Martí de Riquer. A aquest precisament devem una important edició de lletres de batalla (1963-68), allò que sens dubte més ens apropa a la realitat d'aquest món de la cavalleria medieval, ben sovint desconegut. Potser per desconeixement, de vegades ens costa d'acceptar que mai hi haja existit, precisament perquè pensem que aquests cavallers bregosos, acostumats a uns codis i regles de comportament precisos, que a penes aconseguim de perfilar en les nostres ments del segle XX, sols són un invent literari, pura creació d'ànimes inquietes. Cal dir de seguida que alguna cosa sí que n'hi ha, de creació. En aquells segles es produeix una curiosa relació entre realitat i ficció: aquests cavallers que ens apareixen a les lletres de batalla i que per als seus conciutadans menen una vida ben real, es nodreixen alhora d'una literatura que admiren i que representa aquell mateix esperit que defensen. O, dit d'una altra manera: sense cavallers difícilment tindríem llibres de cavalleria, però –parafrasejant Riquer (1967: 168)– sense aquests llibres tampoc haguessen perdurat els principis d'honor, valentia i fidelitat, és a dir, el fonament essencial de la cavalleria.

Les lletres de batalla, lletres canviades entre dos enemics per tal de resoldre llurs diferències mitjançant una guerra particular, tot i el seu formulisme, ens informen de moltes qüestions relatives a les circumstàncies que envolten el combat. La batalla, en seguir uns usos establerts, requeria tot un munt de propostes sobre les armes, l'arnès, el camp de lluita, el jutge, etc., que es feien entre els implicats. Convé indicar ara que aquest tipus de justícia, potestativa dels cavallers, tenia

* Aquest treball ha estat realitzat en el marc del projecte PS 91-0160 del Programa Sectorial de Promoció General del Coneixement de l DGICYT.

també la seua reglamentació escrita, que podem trobar en diversos furs i en els tractats publicats per P. Bohigas, com ara el *Libellus de batallia facienda* –considerat una mena d'apèndix dels *Usatges*–, font bàsica, per exemple, d'alguns capítols del *Dotzè del Crestià* d'Eiximenis dedicats a la guerra, senyal evident -per si de cas tot el que s'ha dit no fos suficient- de la seua difusió.

Ara bé, tot i ésser absolutament fascinadores aquestes qüestions, allò que ara com ara potser més ens interessa estudiar és la formulació literària de la batalla. No podem oblidar que aquests homes, obsessionats per dur endavant un comportament cavalleresc, gaudien d'una sòlida formació, la qual els facultava per a escriure una prosa precisa, de vegades preciosista, que es deixa entreveure per sota el tecnicisme jurídic de les lletres. Fins i tot hom ha cregut veure algunes pinzellades de valenciana prosa en lletres de cavallers valencians del segle XV (Tavani 1989: 66-67). I és que malgrat l'austeritat de l'estil notarial d'alguns fragments, s'hi pot observar sempre el to cortès, respectuós, dins dels límits que l'homenia i la noblesa permeten. Les formes mai no s'hi perden. Fins i tot quan llança insults o imputacions de covardia, el cavaller intenta no passar al terreny de la grolleria. Hi ha una causa sociològica important al darrera d'aquesta actitud: les lletres eren afixades als carrers i places de les ciutats, motiu pel qual tenien publicitat garantida. Aquesta mateixa causa pot explicar la dedicació ocasional al treball estilístic d'uns homes que ben sovint menyspreen aquells que viuen de la ploma. Podríem dir que la lluita no sols s'establia en el camp de batalla, sinó també en el de l'enginy i en el de l'habilitat literària. Això és precisament el que diferencia les lletres de batalla d'un pur document notarial o d'una crònica, amb la qual manté evidents connexions.

Efectivament, les lletres de batalla tenen aquesta doble vessant, que ens permet descobrir al darrere de la paraula fets històricament comprovables. Com bé diu Riquer (1963:5), i al llarg de les pàgines que segueixen constatarem, "aquests textos són vehicles de nostàlgies cavalleresques o d'actituds virils i gallardes, però també d'odis entranyables i de furibunds anhels de mort i de venjança". Sabem, per exemple, que moltes lletres són conseqüència més o menys directa de malvolences nascudes arran de les bandositats que tan fortament assotaren el territori valencià a les darreries del segle XIV[1]. A partir de 1369, data del nomenament papal de Jaume d'Aragó com a bisbe de València, en perjudici de l'elecció feta pel capítol a favor de Ferran Munyoç, comencen les hostilitats entre dos bàndols, en principi aquells que defensen Jaume d'Aragó i aquells que van en

1. "Les bandositats entre parcialitats enemigues i la guerra privada amb personatges de llinatges veïns i de la mateixa condició, autèntica plaga del regne de València, tot i els assassinats i excessos que provocava aquest furiós terrorisme senyorial, tenien l'avantatge de mantenir aquests homes amb les armes aparades i l'ànim tibant i escometedor i propici a la pràctica de la guerra" (Riquer 1984:9).

contra del nomenament, encara que després les causes de les hostilitats canvien. Entre els partidaris del bisbe trobem Galceran i Pere de Centelles, Ramon de Riusec, Vidal de Vilanova, Pere Lladró de Vilanova i Eiximèn Pérez d'Arenós; en contra, Antoni, Berenguer, Pere i Nicolau de Vilaragut, i Pere, Ramon i Joan Boïl (Carreres 1930b: 27). Gairebé tots aquests personatges participen de forma directa en afers particulars contra altres membres del bàndol contrari, encara que aparentment el motiu de la lluita no siga llur filiació.

Tanmateix, no hem de caure en l'error de considerar que totes les batalles individuals tenen el seu origen en greuges i odis. Ocasionalment ens trobarem amb algun jove cavaller que en desafia un altre de més avesat per tal de guanyar experiència. O amb algun cavaller que intenta deslliurar-ne un altre d'un vot cavalleresc. Això mateix ocorregué l'agost del 1397, quan es presentà Martí Eiximenis d'Orís al palau d'Olf de Pròixida i digué a Pere de Centelles: "Mossèn Pere: Yo vinch açí a vós com a procurador de mossèn Berenguer de Vilaragut, pus jove, per ço com a ell és estat dit que vós portats una garrotera d'armes per ell. Yo só açí per deliurar-vos-en, si la'm voleu dar. E d'aquestes coses requer carta pública". Pere de Centelles li contestà que ell, sense Vidal de Blanes, no podia ésser deslliurat, perquè s'havia compromès a fer-ho així. Aleshores animà mossèn Berenguer de Vilaragut perquè "haja companyó, si delliurar-me'n vol". (Riquer 1963: 53-55)

Al marge de les causes i de les conseqüències, crec que ja podem extraure una conclusió que no admet dubte: que en tota lletra de batalla real descobrirem, en major o en menor grau, l'element literari i l'històric, perquè d'ambdues coses s'hi tracta. Per aquesta raó precisament he concebut el present article com un tot integrat per dues unitats, independents però complementàries: en la primera, intente ordenar totes les notícies que he pogut reunir sobre els Vilaragut, una important família valenciana; en la segona, i a partir del que històricament sabem, pretenc donar el text i el context d'aquelles lletres de batalla en què intervé algun dels seus membres. Dir ara alguna generalitat més sobre les lletres potser fóra agosarat i inconvenient, ja que els textos que hi presente només fan que confirmar les justes apreciacions dels crítics especialitzats en aquests temes.

1. Algunes notes sobre la família Vilaragut

La família Vilaragut té els seus orígens llegendaris –i molt poc comprovables– en Teodor, rei d'Hongria, i en la seua esposa Bratildis, descendent d'Àtila, que abandonaren llur reialme per seguir Carlemany i s'establiren en una petita ciutat, Vilaragut, el nom de la qual feren servir de cognom. El fill d'aquest primer Teodor heretà nom i possessions, i a més rebé de l'emperador franc les baronies de Subirats i Sant Martí de Foix, que havien estat dels musulmans, per la seua col·laboració i

ajuda en la conservació de la Marca Hispànica. Ramon de Vilaragut, fill d'aquest segon Teodor, heretà les propietats familiars i jurà fidelitat als reis francs[2]. Com també el seu descendent Jofre, que ajudà Carles el Calb a expulsar els normands de les seues terres. Poc temps després ja trobem el fill de Jofre auxiliant el comte de Barcelona per tal de recobrar els seus dominis perduts en guerra. D'altra banda, les lluites i bregues contra els moros li proporcionaren nombrosos guardons, fonamentalment el castell de Vilaragut, al comtat d'Empúries, així anomenat fins al 1609 (Gutiérrez 1914: XII), i la possessió real dels comtats de Subirats i Sant Martí de Foix, que fins aleshores sols li havien pertangut nominalment.

A començament del segle XII, Guillem de Vilaragut, primogènit del comte de Subirats i home de gran prestigi intel·lectual, fou designat ambaixador per tal d'arranjar el matrimoni de Ramon Berenguer III amb Dolça de Provença. El mateix Ramon Berenguer li atorgà, per les seues bones gestions, el títol de vescomte de Subirats l'any 1122. Del matrimoni de Guillem amb la seua cosina Berta nasqueren Arnau, Joan i Jaume, descendència que s'establí definitivament a Catalunya i que temps a venir participà ben activament en les conquestes de València i Mallorca[3]. Precisament les notícies sobre els Vilaragut guanyen en quantitat i en qualitat a partir d'un Arnau de Vilaragut que emmaridà amb Joana d'Anglesola i que tingué cinc fills: Ramon, Arnau, Sanç, Pere i Ramoneta, monja.

Pere de Vilaragut i d'Anglesola és un dels membres de la nissaga de qui posseïm més informació. Sabem, per exemple, a través de Zurita (1671: 732), *«que se señala mucho contra los moros del cerco de Xativa»*. Pot ser per això i per altres mèrits militars que Jaume I li concedí l'alqueria de Bona, en terres de Gandia, l'any 1249 (Furió 1979: 12). Abans d'aquesta data, la vescomtessa de Bearn li havia fet donació de l'alqueria de Beniarri i d'una gran extensió de la de Ferrís, ambdues venudes més tard a Berenguer de Tornamira (Zaforteza 1941: 263). Sembla que aquest mateix Pere de Vilaragut és el que fou veguer d'Osona i Bages i que posseí el castell de Doscastells (GEC 1989: 166). Dels seus germans, coneixem que Ramon, el llebrós, participà en la conquesta de Mallorca, de la qual obtingué unes terres per benefici (ibid.), i que Arnau fou cavaller de l'orde de Sant Joan (Zurita 1671: 732), comanador de Vilafranca entre 1231 i 1233 (Garcia Carraffa 1968: 373) i un dels participants al setge de Cullera[4].

2. Vegeu la troba DXXXI de Jaume Febrer, a *Trobes de mosèn Jaume Febrer, caballer, en què tracta dels llinatges de la conquista de la ciutat de València e son regne,* València 1796.

3. Ibid., troba DXXXII.

4. Gutiérrez (1914: XIII) creu equivocadament que aquest Arnau és pare de Ramon, error que té l'origen en aquesta identificació: "Ramón de Vilaragut, primogénito del anterior y cuarto vizconde de Subirats, llamose en el bautismo Guillermo".

Fills de Ramon de Vilaragut i d'Anglesola i de Blanca Sans són Berenguer, Jaume i Guillem. Berenguer fou escuder del rei Jaume I, qui li atorgà l'usdefruit de les vegueries d'Osona, Bages i Berguedà, motiu pel qual hom el considera de vegades fill de Pere de Vilaragut i d'Anglesola. Si hem de creure Escolano (1972: 843), posteriorment participà en la defensa de Sicília -arribà a ésser mestre portolà d'aquell regne-, i en diverses expedicions contra Castella; per aquesta raó el rei li atorgà el castell i vila d'Albaida i de Carrícola, amb les viles d'Atzeneta i Aljorf, que foren de Corrado Lancia, tingut per rebel per no haver atès la crida de Jaume II, que reclamava la tornada a Catalunya de diversos personatges, entre ells el mateix Berenguer de Vilaragut. L'activitat i fama de Berenguer fou sens dubte molt superior a la d'altres membres de la família, com Guillem, alcaid del castell de Xàtiva el 1298 (ibid.), o Jaume, cavaller de sant Joan i comanador de Lleida el 1280 (Garcia Carraffa 1968: 373). A partir de Berenguer, i per descendència directa, ens trobem amb els germans Berenguer, Ramon i Bernat de Vilaragut i de Sarrià, dels quals sorgeixen personatges principals de la història de la corona catalana a l'edat mitjana, com tindrem ocasió de comprovar seguint per separat cadascuna de les tres línies de l'arbre genealògic. A més, la documentació sobre la família Vilaragut augmenta ara considerablement, sense les mancances i desconnexions que hem trobat més amunt.

1.1

Berenguer de Vilaragut i de Sarrià figurava ja entre la gent principal de la corona quan el rei de Mallorca, del qual era conseller i cambrer, jurà fidelitat a Jaume II. L'any 1329 defensà els territoris de Sardenya i el rei li manà de poblar Sàsser; uns anys després era designat governador general de l'illa (Zaforteza 1941: 265). Malgrat la seua brillant trajectòria militar[5], fou exceptuat del perdó general que concedí el Cerimoniós a aquells que formaren part de la Unió, i a més li confiscà les possessions de Subirats i Sant Martí de Foix, que compensà amb les baronies d'Ontinyent, Bocairent i Biar l'any 1345 (Zurita 1671:732-33)[6]. Si hem de parlar amb propietat, no fou Berenguer qui militrà en el bàndol unionista ni qui sofrí les confiscacions directament, sinó el seu fill Berengueró, conseller i camarlenc de Jaume III i senyor de la vall de Sant Martí per donació paterna. Berengueró havia estat fruit del seu primer matrimoni, amb Sança d'Aragó, com

5. Vegeu, per exemple, el càrrec de *riformatori della Sardegna* amb què el Cerimoniós designa Berenguer de Vilaragut, en una carta datada a València el 13 de març del 1339 (L. d'Arienzo 1970, doc. 48).

6. Durant la mateixa època trobem altre personatge lligat a la família Vilaragut que no he pogut identificar enlloc. Es tracta de Ponç de Vilaragut, tresorer de la reina l'any 1345, citat per J.Rubió (1921: 76 i 125). El retrobe a ARV, Justícia Civil 35, f.58v.

també Isabel (esposa del comte d'Èvol) i Violant (emmaridada amb Jaume III de Mallorca)[7].

Tanmateix molta major importància tingueren durant els regnats del Cerimoniós, Joan I i Martí I, i en les discussions anteriors al Compromís de Casp, els fills nascuts del seu segon matrimoni, amb Francesca Boïl. Berenguer de Vilaragut i de Boïl és, al costat del seu germà Pere, un dels més significats representants de la família, tal com ho demostra la cronologia dels fets. Així, ja el 1373 tenia una posició tan ben guanyada, que Gregori XI no dubtà a escriure-li –a ell i als seus familiars Joan de Vilaragut i de Romaní i Antoni de Vilaragut i Visconti, entre d'altres notables– per tal que exercís tot el seu poder per a convertir súbdits moros[8]. Altres mostres d'açò que anem dient: el 1375 jurà les clàusules de pau entre Enric de Castella i Pere el Cerimoniós; entre 1392 i 1394 formà part d'una expedició a Sicília (Zaforteza 1941: 276) i en temps de l'Humà –de qui fou camarlenc– ajudà el fill a apaivagar les constants insurreccions a l'illa (Escolano 1972: 849). Ara bé, el seu caràcter i conviccions el menaren a no signar la treva de Mata, per la qual cosa el 1382 fou bandejat de València; també fou processat el 1387 per ser addicte a la causa de la reina Sibil·la (GEC 1989: 167). La intervenció de Berenguer en assumptes d'estat s'hi evidencia clarament. Una altra vessant de la seua prolífica activitat és, com assenyala Torres Amat (1836: CLVIII), la de poeta. Sembla que és aquest el Berenguer de Vilaragut que cita Francesc Ferrer a *Lo conhort,* al costat de Jordi de Sant Jordi i March, senyal demostratiu d'una certa celebritat literària[9]. Quant a la vida privada, ben poca cosa sabem, sols que es casà primer amb Alamanda de Boixadors i Carròs i després amb Constança d'Aragó, i que els successors foren els seus nebots Berenguer i Ramon de Vilaragut i Mercer. Aquests sostingueren un llarg litigi sobre les terres d'Albaida amb Carrossa de Vilaragut, litigi que ja havien començat Berenguer i

7. Sobre Violant de Vilaragut, cal veure les pàgines que hi dedica Zaforteza (1941: 278-83).

8. Vegeu G.Mollat, *Lettres secrètes et curiales du pape Grégoire XI (1370-1378),* París 1962-1965, nn.1429-1432; citat per J.Perarnau, "El Tractatus brevis de Nicolau Eimeric", *Arxiu de Textos Catalans Antics* 1 (1982), nota 28, p.95.

9. Francesc Ferrer l'introdueix als vv.146-149 de *Lo conhort:* "E cadescú d'aquests pregà/ a mossèn de Vilaragut/ que, com a bo e conegut, / volgués dir son vot primer". Berenguer hi parla tot seguit (vv.150-183), per a fer una introducció a una composició seua (vv.184-193). Si aquesta obra de Ferrer fou escrita entre 1448-49 i, com observa Auferil (1989:93), la major part dels 13 trobadors que hi surten eren morts, no hi ha cap inconvenient perquè Berenguer de Vilaragut i de Boïl, mort el 1405, siga el poeta, tot i que el nom Berenguer és força freqüent en l'arbre genealògic d'aquesta família i que per això mateix ara com ara és gairebé una missió impossible afirmar res de manera absoluta.

Massó Torrents (1913-14:82,101,134; 1932:15-18) confirma l'existència en tres manuscrits del XV d'una *sparça feta per fra Vilagut,* que comença: "Certes dich pus que la millor". No sé qui hi ha al darrere del fra Vilaragut.

Constança el 1393, perquè sembla que Carrossa havia "venut e alienat les baronies de Corbera i Albayda, ab gran dan per a aquells"[10] ja que els corresponia una part del total, legada per Joan de Vilaragut i de Romaní a Berenguer de Vilaragut i de Boïl. El 1436 Carròs de Vilaragut, fill de Carrossa, ja és citat com a senyor d'Albaida (Diago 1936: 207), perquè la reina Maria poc temps abans havia dictat una sentència sobre l'afer.

Pere de Vilaragut i de Boïl, germà de l'anterior, fou general de les tropes valencianes i mallorquines enviades el 1399 contra la ciutat de Bona, a Algèria (Zaforteza 1941: 276). Després de les lluites entre els Centelles i els Solers, Pere de Vilaragut –que anys després capitanejarà un altre bàndol– és cridat per la reina per tal de posar pau entre els bàndols valencians; per això, aquesta concerta una entrevista entre el Vilaragut, P. de Cervelló i el cardenal Pere de Sena, en lletra del 18 d'agost de 1404 (Toledo 1944: 30). Encara que, en morir el rei Martí, Pere de Vilaragut s'apropà a les posicions de Jaume d'Urgell, Ferran d'Antequera li demostrà certa privadesa, perquè consentí que les noces del futur rei Alfons i Maria, germana de Joan II de Castella, se celebrassen a la casa que Pere de Vilaragut posseïa a València, a la plaça de Sant Jordi (Escolano 1972: 851). Una altra casa seua fou comprada el 1411 per la ciutat de València i fou després seu de la Universitat (De la Torre 1924-1925: 178-79 i nota 8; Baldó 1986: 17-18)[11]. Sens dubte hem de relacionar la vida militar de Pere de Vilaragut amb el regnat de Martí l'Humà: de primer va arribar a obtenir el grau d'almirall i camarlenc reial, i després el veiem al cap d'expedicions contra els infidels i en defensa de Còrsega i Sardenya (Reglà 1976: 583-84). Sabem que es casà amb Martina Pérez gràcies a un manament que hom féu a Pere de Vilaragut per tal que pagués a Margarida, servidora de Martina, la quantitat de 5.000 sous estipulada en el testament d'aquella. El manament és del 9 de març de 1424, i és la darrera documentació que tenim sobre aquest personatge[12].

10. ARV, Justícia Civil 662, mà 27, f.6. El 16 d'agost de 1393 Berenguer demana al justícia civil que exercesca accions legals contra Carrossa de Vilaragut, ja que ha venut unes possessions a persones foranes, la qual cosa va contra fur.

11. Acord del Consell de la ciutat de València, 7 d'octubre de 1411: "Item, lo dit Consell es de oppinio que les scoles de la ciutat sien, sots doctrina e diciplina de mestre, en larberch que solia esser del noble mossen Pere de Vilaragut e ara es dels obrers de Murs e de Valls; e que los honorables jurats tracten ab lo Capitol de la Seu, en facen capitols, tals com los parega esser fahedor, axi en la lectura e doctrina e regiment con en salaris" (Carreres 193O:379. Vegeu també Diago 1946:74).

12. ARV, Justícia Civil 2520, mà 6, f.10r. Unes altres fonts (GEC 1989:167) citen Marquesa, vídua de Simó Miró, com esposa de Pere de Vilaragut. No sé si es tracta d'una mateixa persona o de dues esposes del mateix Vilaragut, cosa no improbable des del punt de vista cronològic, ja que el testament de Martina fou publicat el 17 de desembre de 1412.

El tercer fill de Berenguer de Vilaragut i de Francesca Boïl fou Nicolau. D'ell sols sabem que tingué un fill natural amb una dona castellana, Teresa Álvarez de Haro, i que participà molt principalment en les festes que l'any 1392 se celebraren a València en honor de Joan I i de la seua esposa Violant (Carreres 1935: 218). Morí l'any 1413, bastant abans que els seus germans. Joan de Vilaragut († 1422), el bastard, és conegut pel seu casament secret amb la reina vídua Margarida de Prades l'any 1412, data de la donació de 300 florins a Guillem de Vilaragut i Salli en contemplació del matrimoni (Durán 1955: 136-37). Sembla que fou lloctinent de governador de València (Escolano 1972: 853) i responsable d'una queixa de la vila de Morella, per la seua actitud arbitrària davant les sedicions (GEC 1989: 166). Allò cert és que el seu fill, Joan Jeroni de Vilaragut i de Prades, fou educat per a monjo a Santes Creus. Tanmateix, abans de morir l'abat Vinader l'any 1430, li revelà el seu origen, motiu pel qual decidí d'anul·lar la professió feta al monestir, tot considerant que mancava de validesa, i anar a Nàpols, on serví el rei Alfons el Magnànim, qui el féu majordom el 1435 (Escolano 1972: 851 i 855). Joan Jeroni encara es troba el 1460, acusat d'haver ferit Joan d'Àries (Riquer 1963:93), i també durant el 1461, en unes lletres de batalla canviades entre ell i Joan de Vilanova, que l'acusa d'haver pres la vídua del seu germà (ibid.).

1.2

Bernat de Vilaragut i de Sarrià heretà la vall d'Albaida el 1313 per cessió del seu germà Berenguer (Zaforteza 1941: 265). Morí el 1323, durant la conquesta de Sardenya. Fruit del seu matrimoni amb Agnès de Vilanova Bernat, senyor d'Albaida, mort abans del desembre de 1347, data d'una carta on Jaumeta de Romaní, senyora de Corbera de la Ribera, la seua vídua, intentava no prendre partit en la Unió[13]. Joan de Vilaragut i de Romaní disposà per herència, doncs, de terres a la vall d'Albaida i a Corbera. Durant la guerra de Castella fou alcaid del castell de Xàtiva (Diago 1936: 84-85) i pocs anys després col·laborà en l'assalt a Requena. Es casà amb Isabel Carròs i tingué quatre fills: Bernat, Joan, Jofre i Carrossa; després s'emmaridà amb Teresa Boixadors (Zaforteza 1941: 265), però aquesta circumstància sembla que no es pot confirmar taxativament (GEC 1989: 166). En morir, entre els anys 70 i 80 del segle XIV, els tres germans Vilaragut i Carròs –que per altra banda sols ens apareixen al costat dels seus en quefers militars o

13. "Sintiose dello Doña Jayma de Romaní, viuda relicta del noble Dn Bernardo de Vilaragut, que avia sido señor de Albayda, y fundava su sentimiento en la respuesta que avia dado a una carta que Xativa le avia escrito los dias pasados, pidiendole si ella y los de su lugar serian de su bando, que ella avia respondido que ni ella ni los de Albayda avian jurado ni la Union ni la Hermandad, y que como viuda que era no pretendía dañar ni a los unos ni a los otros, sino estar prompta con sus vasallos para servir al Rey y obedecer a sus mandamientos" (Diago 1936:45).

en assumptes domèstics–, Carrossa heretà una part del senyoriu d'Albaida, mentre que una altra part anà a Berenguer de Vilaragut i de Boïl. Aquesta divisió comportà, com ja hem vist, diverses disputes familiars. Na Carrossa, dama de la reina Violant i, segons testimonis de l'època, concubina del rei Joan I, sofrí a les Corts de Montsó les més greus acusacions dels nobles de la corona i posteriorment el bandejament de la casa reial, no obstant l'oposició dels mateixos reis. Després de l'infortuni, es casà amb Pere Pardo de la Casta –primer ho havia fet amb Joan Ximénez d'Urrea– i es retirà a les possessions en terres valencianes[14]. Joan Carròs de Vilaragut, fill seu, senyor d'Albaida, adquirí a la corona les possessions de Corbera que temps enrere havien pertangut a la família (GEC 1989:166).

Potser aquell bastard Joan de Vilaragut que fou falconer major, majordom i conseller de l'infant Alfons, documentat en aquests càrrecs a partir de 1413, calga considerar-lo fill de Joan de Vilaragut i de Romaní. Això a banda, sabem que s'establí a Palerm i que obtingué el castell de Castellammare per donació feta per Martí I de Sícilia. Fou aquest mateix personatge qui féu costat a Berenguer de Vilaragut i Mercer contra Pere Pardo de la Casta l'any 1407, tal com veurem després. Lluís de Vilaragut, fill seu i de la vídua de Pelegrí Català, s'establí definitivament a Sicília, i hi fou mestre racional.

1.3

Ja durant la seua infantesa Ramon de Vilaragut i de Sarrià és documentat a Sicília, i temps després com a ambaixador pera concertar el matrimoni entre el futur rei Lluís de Sicília i Constança d'Aragó (Escolano 1972: 848). El Cerimoniós, davant aquesta avinentesa i en contestació a les demandes d'ajuda del rei sicilià trameses pel mateix ambaixador, envià unes naus comandades per Ramon de Vilaragut, per tal de trencar el setge que els napolitans havien establert sobre Sicília. Deslliurada l'illa, Ramon obtingué el castell i la baronia de la ciutat de Tripi (any 1344) (Zaforteza 1941: 266). A més d'aquestes possessions, ja havia rebut deu anys abans, per donació del seu germà Berenguer, els llocs de Sollana, Trullars i l'Alcaissia (ibid.). El 1359[15], en una demanda feta davant el justícia civil de València Berenguer Dalmau, ja consta el seu fill Antoni com a senyor de Sollana.

Antoni de Vilaragut i Visconti, fill de Ramon de Vilaragut i de Diana Visconti, descendent directa dels ducs de Milà, nasqué a Sicília el 1336 i durant la seua infantesa fou patge de la reina Isabel –com a tal participà– en la comitiva que

14. Per a una subjectiva i exagerada defensa de Na Carrossa, vegeu les pàgines que hi dedica F. Danvila (1888), en un article monogràfic. Les dades històriques que hi aporta són, en general, fidedignes.

15. ARV, Justícia Civil 228, mà 5, f.2v.

acompanyà la infanta Elionor de Sícilia a terres catalanes per celebrar matrimoni amb el rei Pere el Cerimoniós. Alguns anys després ja intervingué en la conquesta de l'Alguer i del castell de Càller, i en diverses batalles contra Castella, gràcies a les quals rebé l'alcaidia de Xàtiva (Gutiérrez 1914: XV-XVII). També és molt coneguda la seua participació –al costat d'altres Vilaragut– en els bàndols que assotaren València a la segona meitat del segle XIV: no ens pot estranyar, doncs, que a l'octubre de 1375 l'infant escriga a Antoni i Berenguer de Vilaragut sengles cartes per tal que "consentats e consentir fassats" la pau (Carreres 1930b: 32, nota 4). A banda de la seua intervenció directa en aquestes bandositats, Antoni de Vilaragut sostingué altres afers particulars, com aquella qüestió amb Joan Gascó perquè aquest amb el seu germà "havien emparats III hòmens qui solien ésser domèstichs del dit mossèn Anthoni" (Carreres 1930b:51-52), motiu que en determinades ocasions havia estat més que suficient per a demanar requesta de batalla a tota ultrança.

Antoni de Vilaragut adquirí a poc a poc diverses possessions peninsulars. Amb el seu casament amb Joana Mercer –segon, ja que primer s'havia casat amb Damiata de Calataiud–, aconseguí la vila d'Olocau i els llocs de Gàtova, Marines, Torres i Olla. Un any després (1369) –i ja és significatiu– Olocau era elevada a comtat pel Cerimoniós, privilegi que fou confirmat per Joan I 1388[16]. Sens dubte la seua relació amb els reis del casal català era del tot favorable, tal com ho demostra la seua participació principal en les celebracions organitzades a València per les noces del duc de Girona. Cal no oblidar tampoc que Joan I el féu majordom seu i que a més li concedí la baronia de Dosaigües (Escolano 1972: 849), que posseïa per herència paterna, i li signà la venda del lloc d'Alaquàs (Gutiérrez 1914: XIX-XX). Per acabar-ho d'adobar, el 1395 el rei li atorgà la jurisdicció criminal sobre les seues possessions valencianes[17]. Tres dies després de mort, el 26 de març de 1400, fou publicat el testament pel notari públic Jaume Ros[18]. La seua esposa, Joana Mercer, trigà molt més a morir, ja que fins al 1419 la documentem com a beneficiària d'una renda de 800 sous sobre la vila de Llíria[19].

16. L'any 1603 el comtat d'Olocau encara pertanyia a un membre de la família, concretament a Joan Sans de Vilaragut, segons Gayano (1952: 283-84). Recordem també que molt poc de temps després de l'ascensió a comtat, a València trobem un carrer "Comte d'Olocau" (Carboneres 1873: 45)

17. Gutiérrez 1914:XXII. Pel que es veu, sovintejaven els conflictes en terres d'Antoni de Vilaragut, ja que el 27 d'abril de 1395 compareixen davant Joan Jàfer, justícia civil, Jaume de Roles, en representació del Vilaragut, i Berenguer de Piera, llicenciat en lleis, per tal de dirimir qüestions referents a Olocau (ARV, Justícia Civil 687, mà 40, f. 25).

18. ARV, Requestes 2, ff.37-43. Mariano José Ortiz en féu una còpia l'any 1762, a requeriment del marquès de Llanera, comte d'Olocau (ARV, Real Justícia, llibre 23, ff.520-532). Vegeu més dades al meu "Sobre l'autoria de la traducció catalana de les Tragèdies de Sèneca", Miscel·lània A. M. Badia i Margarit 3 (1985), pp. 135-156.

Ramon de Vilaragut i Mercer, senyor d'Olocau, fill gran d'Antoni i de Joana, ens apareix el 1394 formant part, al costat del seu germà Berenguer, d'una expedició per a la defensa –sempre costosa– de Sicília. L'any 1406 el trobem com a tinent de governador del Regne de València i senyor de les baronies que heretà del seu pare (Escolano 1972: 850-52). Però sens dubte és més conegut per la seua intervenció activa en les bandositats valencianes i, per això mateix, en alguns dels esdeveniments político-socials que s'esdevingueren a partir de la mort sense descendència de Martí l'Humà: en el nostre cas concret, la lluita entre els urgellistes Vilaragut i els antequeristes Centelles[20]. Ramon de Vilaragut testà a Alaquàs el 25 d'agost de 1410, testament que fou publicat *post obitum* el 20 de juliol del 1417; en ell institueix vincle d'heretatge en el seu fill major, Antoni, i en els descendents masculins. Quatre anys després, el 12 de desembre del 1421, apareix publicat el de Felipa de Vilanova, esposa seua.

Quant al seu germà Jaume, alguna font –que més avall discutiré– el considera amic de Joanot Martorell, qui possiblement aprofità l'explicació de les vivències del Vilaragut al setge de Rodes[21] en algunes pàgines del *Tirant* (GEC 1989:166). Aquesta és, almenys, la posició que mantenia Riquer (1983:670-72), i que encara manté, tot i que no exclou la possibilitat que Francesc Ferrer, autor d'un *Romanç de l'armada del Soldà contra Rodes,* "li parlés d'aquest tan notable setge" (1990:127-128), tal com vol Jaume Auferil[22].

La relació entre Ramon i Berenguer de Vilaragut i Mercer fou molt estreta: veiem els dos germans en l'elecció de "XXVIII persones notables e de bé" per a la defensió de les ciutats de Requena i Utiel, ambdós donen reforç militar a la ciutat de València l'any 1411 (Carreres 1935: 372 i 377), etc. L'any 1413 Berenguer és nomenat "taulager per a tenir lo rench per a la entrada del Senyor

19. Vegeu els pagaments d'aquestes rendes entre 1413 i 1419, a ARV Mestre Racional 9653, ff.XIIv. i XVIv. (2n. expedient), XIIr. (3r. expedient); 9634, f.XXXI v. (administració de Llíria i Xèrica); 9635, ff.XVIr. i XXIIIv. Dades comunicades pel Dr. F. Gimeno Blay.

20. "A la batalla de Cudolar (1412, 27 de febrer) dirimiren els seus odis i venjances els Centelles i Vilaraguts, partidaris respectivament de Ferran d'Antequera i del Comte d'Urgell" (Carreres 1935:401 i nota 1).

21 "En lo dit any (1446), a II de noembre, fogí de la presó de Alexandria mossèn Jaume de Vilaragut, ço és que lo Gran Caramany, no tenint-se content de tant dany e dapnatge que li avia fet, que encara lo tramès al Soldà en Alcayre, en manera que per rescat negú no fos donat, e lo Soldà tramès-lo en Alexandria per tenir-lo pus segur; e lo dit mossèn Jaume trobà en Camos ab altres mercaders presos tenint fet lo partit de fogir, que lo dit mossèn Jaume no estagué en la presó sinó dos jorns e VII ores: fogiren tots e foren junts en Rodes, hon hera mossèn Benet Johan ab huna galera, lo qual era sogre del dit mossèn Jaume de Vilaragut" (Sanchis Sivera 1932:187; esmene la puntuació).

22. "Joanot Martorell hauria pogut estar informat del setge de Rodes per Francesc Ferrer, potser ja al final del mateix 1444 o, en qualsevol cas, durant el 1445, i, posteriorment, en rebria igualment notícia per part de Jaume de Vilaragut, quan aquest arribaria a València, devers el 1447" (Auferil 1989:32).

Rey" Ferran a València (Carreres 1935: 417) i el 1425 jura la concòrdia entre Joan II de Castella i Alfons V sobre la llibertat de l'infant Enric (Escolano 1972: 854). Cinc anys després és, entre d'altres grans homes, persona designada pel Regne d'Aragó per a mantenir la treva entre Aragó i Castella (Carreres 1935: 524). A més de totes aquestes activitats, Berenguer de Vilaragut participà activament en batalles particulars, com després provaré. Puc afirmar que es casà amb Maria Ximénez o Ximénez perquè així consta en tres documents d'arxiu datats entre 1411 i 1414[23].

Diverses obligacions adquirí dels avantpassats Antoni de Vilaragut i de Vilanova, sobretot de caire religiós i econòmic, car el 1424 és obligat a pagar 300 sous al monestir de Santa Clara –la seua germana Sibil·la n'era monja–, tal com determinà Ramon de Vilaragut en el seu testament[24]. També el seu avi havia assignat per testament al convent de frares del monestir de Sant Francesc la quantitat de 400 sous "cascun any e tostemps", diners que són pagats per Antoni, si més no durant els anys 1424 i 1425[25]. Fora d'aquestes petites notícies, només sabem que fou coper d'Alfons el Magnànim i que va intervenir en alguna incursió en territori castellà (Escolano 1972: 854-55); fou senyor d'Olocau, Gàtova i Marines, es casà amb Beatriu Pardo de la Casta (GERV 1973: 211) i morí l'any 1446. El seu germà Jaume, de qui gairebé no hi ha documentació, sembla que tingué un fill amb Beatriu Català: Joan de Vilaragut i Català, mort sense descendència (GERV 1973: 211). Les altres dues germanes, Joana i Marquesa, es casaren respectivament amb Pere i Joan de Montcada. Per la seua importància, cal fer-hi esment dels fills de Marquesa: Guillem Ramon, bisbe de Mallorca entre 1493 i 1496, i Hug, virrei de Nàpols el 1528[26].

Fills d'Antoni de Vilaragut i de Vilanova foren Beatriu, Ramon, Violant i Antoni. Antoni de Vilaragut i Pardo de la Casta apareix documentat durant els primers anys del segle XVI com a cavaller de l'orde de Calatrava, comanador de Castell de Castells i servidor del rei Carles (Escolano 1972:858). Pel seu costat, Violant es casà amb Lluís Boïl, senyor de Manises, i posseí la vall d'Olocau[27]. És precisament Lluís Boïl qui el 1475 denuncià els seus cunyats per haver-li pres el castell d'Olocau, i a més els acusà de falsificació, introducció clandestina de

23. ARV, Mestre Racional 9653, f.XIIv. (1r. expedient), f.XVIIr. (2n. expedient), f.XIIr. (3r. expedient). Dades comunicades pel Dr. F. Gimeno Blay.

24. ARV, Justícia Civil 2520,mà 6, f.XXXV v. Pel mateix concepte, Felipa de Vilanova, en el seu testament, ordenà pagar cent sous (ibid., f.XXXVI r.).

25. ARV, Justícia Civil 2520, mà 7, f.XXIr.; 2523, mà 9, f.XVIIIr.

26. Vegeu l'arbre genealògic que aporta Zaforteza en el seu article (1941).

27. ARV, Governació 167, mà 26, f.1.

monedes, homicidis i convivència deshonesta[28]. Aquesta situació es redreçà més tard, quan el fill de Ramon de Vilaragut i Pardo de la Casta († 1505) i d'Isabel Pardo, Pere Ramon, arribà a posseir el títol de falconer major de Ferran II (Zaforteza 1941: 273). Aquest Pere Ramon tingué un fill de Jerònima Vives Boïl, Alfons, el qual era senyor de la vall d'Olocau a la segona dècada del segle XVI (Escolano 1972: 857)[29]. Com els seus avantpassats lluità al costat dels reis, però ara malauradament en una situació força diferent: amb Miquel de Vilaragut participà activament contra els agermanats (Carreres 1935: 793). Es casà amb Magdalena Sánchez, i la seua filla Francesca heretà el senyoriu d'Olocau. Aquesta es casà amb Jordi Sanç de Cardona, senyor de Llanera de Ranes, i tingueren un fill, Joan de Vilaragut i Sanç (mort després de 1609), que es casà amb Joana Pardo de la Casta i que fou lloctinent de governador a València el 1604[30], conseller reial i capità general a Mallorca el 1606. Alfons Sanç de Vilaragut i Pardo de la Casta fou cavaller de Calatrava i comte d'Olocau a partir de 1628 (García Carraffa 1968: 373). Jordi Sanç de Vilaragut († 1676), segon comte d'Olocau i marquès de Llanera, fou fill d'Alfons Sanç i d'Àngela de Castellví (GERV 1973: 211). El succeí la filla, Margarida, i a aquesta la seua filla Maria Sanç de Vilaragut, que morí sense descendència, motiu pel qual la successió fou continuada pels descendents de Dídac Fenollet i d'Anna Margarida Sanç de Vilaragut i de Castellví (GEC 1989: 166). El darrer descendent conegut d'aquesta nissaga era, des de 1917, Joaquim Fuster de Puigdorfira Zaforteza i Villalonga de Verí (Gayano 1952: 287).

28. "(...) acusant e denunciant vers e contra los nobles mosén Ramon de Vilaragut, Anthoni de Vilaragut, Francesch Johan de Vilaragut, Pere Ramon de Vilaragut, Isabel qui.s diu de Milà, Beatriz Bustamante e Muia Pança, filla d'Açen Pança, amigues e cooncobines del dit mosèn Ramon, Anthoni e Francesch Johan (...)" (Furió 1979: 15-16).

29. Sembla que una néta de Ramon de Vilaragut i Pardo de la Casta, Castellana de Vilaragut, filla de Miquel i de Maria Àngela de Bellvís,es casà amb Antoni de Leiva, príncep d'Asculi: (Antoni de Leiva) "casó con doña Castellana de Villaragut, dama valenciana, hija de D.Jaime de Villaragut, señor de las baronías de Beniajar, Mayordomo mayor de la Reina Germana, segunda mujer del Rey Católico, y de su mujer doña María Angela de Belvis, nieta de D.Ramón de Villaragut, señor de la baronía de Olocau" (Vilar y Pascual 1860:310). Canvie el nom de Jaume pel de Miquel, que Diago (1946:139) documenta com a senyor de Beniajar el 1526.

30. F.Almarche (1919:130) copia alguns fragments del *Dietari* de mossèn Francesc March, jurat de València: "Jurament de Governador, 1604. En dit any jura lo loctinent de Gobernador, D. Joan de Vilaragut y havent volgut prestar el jurament agenollat sobre un coixi de brocat que estaba y posat en les grades del altar major de la Seu, pujaren los dos Sindichs de la Ciutat que ren Francisco March y Miquel Joan Casanova dalt del altar major ahon estaba dit coixi y el llansa de dalt a baix y entonces los escolans lo prengueren y lo desaparegueren; puja el dit Vilaragut y presta el jurament agenollat en terra sobre una alfombra que havia, sens coixi".

2. Lletres de batalla

Les lletres de batalla que tot seguit edite són extretes del manuscrit 7811 de la Biblioteca Nacional de Madrid, amb alguna esmena proposada pel 7809 d'aquesta mateixa biblioteca[31]. Aquell gruixut còdex conté diverses col·leccions de lletres, la major part de les quals han estat editades ja per Riquer en diversos treballs referits ací mateix. Tanmateix, de membres de la família Vilaragut, tan sols ha estat editada la correspondència canviada durant l'any 1461 entre Joan Jeroni de Vilaragut i de Prades i Joan de Vilanova (Riquer 1968: 94-104) i aquella altra mantinguda el 1418 entre Pero Maça de Liçana i Joan de Vilaragut (Riquer 1984: 67-90). En la primera, Joan Jeroni de Vilaragut és acusat per Joan de Vilanova d'haver raptat la vídua del seu germà Antoni († 1459). El Vilaragut confirma que ha fet allò que fa un "home que pacíficament creu pendre muller"; és a dir: estava convençut que li venien de grat, a la vídua, els seus requeriments carnals. No obstant això, hi ha una raó que l'exculpa totalment de qualsevol acte de força: fa vuit mesos que és a la presó acusat d'haver produït ferides a Joan d'Àries. Finalment Vilanova, davant l'evidència, retira la requesta. Quant a la segona correspondència, per la importància d'ambdós personatges i pel fet de tractar-se d'una mostra del que podria semblar una batalla per adquirir experiència, he cregut convenient d'editar-la, introduint-hi algunes petites modificacions de lectura i de puntuació respecte a l'edició de M. de Riquer.

2.1 Berenguer de Vilaragut i de Boïl contra Eiximèn Pèrez d'Arenós.

L'any 1379 els jurats de València s'adrecen a Miquel Apiera i Domènec Mascó, missatgers de la ciutat de València davant el rei, en els següents termes:

> *Segons creem, sapiats aquests dos cavallers, mossèn Berenguer de Vilaragut e mossèn n'Eximèn Pérez d'Arenós, no han finat res de lurs affers en bé ne aquells estan huy en bon estament,car lo senyor rey no ha proveït, segons mester fóra, a cascun d'ells e a la terra, ans, segons sentim, cascuna*

31. Vegeu la descripció d'ambdós manuscrits a J. Domínguez Bordona, *Catálogo de los manuscritos catalanes de la Biblioteca Nacional,* Madrid, Blass S.A. tipográfica, 1931, pp.62-65. L'autor afirma que el 7809 és còpia del 7811, cosa que no és totalment certa.

F.Almarche (1919:18-21) parla d'un manuscrit conservat a l'arxiu del convent dominicà de València, en el qual, després de material divers que F.Diago havia d'aprofitar als seus *Anales*, comença una relació de "desafíos de nobles valencianos", entre els quals figura aquell que mantingueren Berenguer de Vilaragut i Pero Pardo de la Casta el 1407. No he sabut trobar aquest còdex a l'exhaustiva descripció que A.Robles (1984) fa dels manuscrits que actualment s'hi conserven.

part de les qui són ací fan secretament aquest ajust que poden e saben, en manera que si la misericòrdia de Déu no y dóna la endreça que.s pertany, ací.s seguirà, ço que Déus no permeta, irreparable escàndel (...). Per tal la vostra pregam que façats ab lo senyor rey, que proveesca en aquests affers, ço és que man a nosaltres ensemps ab lo governador que giten aquesta gent de València e de son terme (Carreres 1930b: 17-18; n'esmene la puntuació).

Efectivament, sabem que abans d'aquesta data Berenguer de Vilaragut i els seus germans formaren bàndol contra Ramon de Riusec, Eximèn Pérez i els Centelles, i que llurs rivalitats foren tancades teòricament per una treva imposada per Mata d'Armanyac el 1377. Dic teòricament perquè pocs mesos després, concretament el 22 de juny de 1379, se celebrà a Barcelona un fet d'armes entre Berenguer de Vilaragut i Eiximèn Pérez-Ramon de Riusec, que acabà amb la retractació del primer, que per això mateix fou obligat a pagar "les messions e despeses fetes per occasió de la batalla" (Riquer 1963: 109). Tot el procés, des del trencament de treves fins a la resolució final, ens és pervingut en un document (ACA, Cancelleria, Reg. 1452, f. 91ss) publicat per Coroleu (1877: 109-115) i novament editat per Costa (1970: 546-554; amb nombrosa documentació, a la qual cal remetre. Seguesc, amb petites esmenes de puntuació, aquesta edició), i que ara convé extractar. El document relata els fets a partir del mes de març de 1378:

In Christi nomine. Noverint universi quod ex quibusdam sequentibus causis, facto precepto pro parte nobilis Olfi de Proxida militis, gubernatoris regni Valencie, nobilibus Exemino Petri de Arenosio militi et Raymundo de Rivosicco domicello, ac Berengario de Villariacuto militi, ut civitatem Valencie in qua tunc erant suum inibi domicilio fovendo exirent, ne ad arma possent causa aliqua prosilire propter contensionem aliquam tunc inter eos, videlicet inter dictos Eximinum Petri et Raymundum de Rivosicco ex parte una, et dictum Berengarium de Villariacuto ex altera secutam cum pax perpetua et tregua esset inter eos, sacramentis et homagiis ac pecuniariis penis vallata, prout de dicta pace in processu belli, de quo inferius expressa habetur mencio facta extitit plena fides.

La pau es trencà perquè es trobaren ambdues parts i *conflictus secutus inter partes predictas in qua fuerunt secuta vulnera.* Davant Olf de Pròixida, Berenguer de Vilaragut explicà el seu punt de vista, que no fou compartit pels altres dos implicats. Per tal d'evitar un reptament, el rei, des de Barcelona, féu venir els procuradors dels bàndols enfrontats. El Vilaragut, però, hi mantingué la seua posició inicial. El seu procurador, Huguet de Cervelló hi llegí aquesta carta:

Molt alt príncep: Devant vostra gran senyoria dich jo, Berenguer de Vilaragut, humil sotmès vostre, segons que ja en regne de València havia dit devant vostre governador e he posat en una scriptura devant lo justícia de la ciutat de València, que mossèn Exemèn Pérez de Arenós e en Ramon de Riusech, estant jo ab ells en pau e en treva, m'an trencada la dita pau e treva, per ço com ab moltes companyes d'armes [e] de cavall són venguts en la plaça devant mon alberch ed han combatut lo dit meu alberch, lo qual és situat en la ciutat de València. Per la qual cosa dich que.m han trencada la dita pau e treva alment et falsa com a traÿdors, e que lur fe ne val menys. E açò són apparellat fer-los-ho dir en camp clos, per batalla cors a cors, e de present fermar devant vostra altea ab penyores de CCCC morabatins[32]. *Per què supplich a la vostra senyoria que les dites coses vullats notificar als dits mossèn Exemèn Pérez e en Ramon de Riusech, e lo dit reptament benignament acceptar.*

De la mateixa manera, el procurador d'Arenós i Riusec manté que els seus representats no han trencat cap treva, i per això nega l'acusació de Berenguer de Vilaragut.

Dich jo, Ramon Sa Morera, procurador dels dits nobles n'Axemèn Pérez e en Ramon, que, salva la altea de vós senyor, lo dit Berenguer ment alment e falsa. E.m offir en lo dit nom et só prest e apparellat de sostenir e escondir la fe dels dits nobles principals meus per via de batalla, e ferm e offir les penyores tinents qui ja són presents ací en vostre palau.

Com que es mantenen les diferències, el rei concedeix a les dues parts uns pocs dies més perquè puguen corroborar o canviar llur testimoniatge. Però Arenós i Riusec tornen a declarar que ells no han trencat la treva. A partir d'aleshores comença el llarg procés que mena a la batalla final, que, com es preveia per als casos de trencament de treves, havia de tenir com a jutge el mateix rei.

L'1 d'octubre de 1378 Bartomeu Sirvent fa públic el següent document:

Nos Petrus, Dei gractia rex Aragonum, etc. Visis processibus, instrumentis et aliis scripturis agitatis, tam coram gerentivices vices gubernatoris in regno Valencie quam coram iusticia in criminali dicte civitatis, et etiam coram nobis inter Berengarium de Villariacuto reptatorem

32. El *Libellus de bataila facienda* ja concreta la quantitat de 400 morabatins com a penyora normal en el cas d'un trencament de treves (Bohigas 1947:80). Sobre aquestes qüestions, interessa consultar encara el treball de Valls i Taberner (1929).

ex una parte et dictos Eximinum Petri et Raymundum de Rivosicco reptatos ex altera, attentisque aliis per nos attendendis, pronunciamus et declaramus ac etiam iudicamus pugnam, duellum et batalliam inter ipsas partes petitam fieri et concessam ac concordatam coram nobis posse et debere fieri, ut Dei iudicio de veritate cause, propter quam dictum reptamentum est factum per dictum Berengarium, valeat apparere quod bellum habeat fieri primo per dictos Berengarium et Eximinum Petri, et, casu quo obtineret dictus Berengarius, secundario habeat fieri per ipsum Berengarium et dictum Raymundum in loco et campo et tempore qui per nos fuerint assignati.

La batalla s'ajorna, per malaltia de Berenguer de Vilaragut, del dia 15 de novembre de 1378 al 22 de juny del 1379, dimecres, després d'una missa presidida pel rei. El final de tota aquesta contesa ens és conegut a través d'una cèdula llegida per notari dilluns 27 de juny i ratificada per Berenguer de Vilaragut:

Mon senyor: Lo jorn que fo dimecres e ir disapte prop passats que.n Eximèn Pérez d'Arenós e yo érem en lo camp, per algunes raons que foren entre nosaltres, jo percebí que verament ell ne.n Ramon de Riusech no.m havien trencada la pau e treva da que jo los havia reptats. Per què a descàrrech de ma consciència, no volent proseguir pus avant la batalla per vós, senyor, jutjada, desrepte ell e lo dit Ramon de Riusech e revoch los reptaments per mi fets devant vós, el governador e justícia de València, contra los dits n'Axemèn Pérez e en Ramon de Riusech e paraules contra ells e lur fe per mi dites, e.ls tench per bons e per leyals.

Una vegada resolt el cas de manera tan sorprenent -s'havia adonat de l'errada que havia comès després de dos dies de lluita!- Berenguer fou obligat a pagar les despeses que la batalla havia produït. Però sembla que s'oblidà de l'afer, per la qual cosa el rei, a instància de Riusec, publicà:

Dominus rex. Ad requisicionem dicti Raymundi de Rivosico condempnavit dictum Berengarium de Villariacuto absentem, citatum ad audiendam condempnacionem presentem et contumacem, in expensis factis per dictum Raymundum racione dicti reptamenti et adiudicacionis belli, ad quantitatem in processu inde actitato expressam et declaratam.

Per aquest document, que dóna fi al procés exhumat per Coroleu i Costa, i per les paraules dels jurats de la ciutat de València, hem de suposar que les hostilitats entre les dues faccions prosseguiren durant bastant de temps. Efectivament: l'any 1412 els Centelles es comprometeren a guardar pau durant

cent-un anys amb els Vilaragut, senyal evident que les lluites entre bàndols persistiren després de 1379, data de la batalla entre Berenguer de Vilaragut i Arenós.

Amb totes aquestes dades al nostre abast, podrem entendre dos "libells de batalla de fe" de Berenguer de Vilaragut inclosos en el manuscrit 7811 de la Biblioteca Nacional. Encara que no hi aporten res de nou, completen d'alguna manera la documentació sobre l'afer.

/f.93v/ Libell de batalla de fe[33] *presentat per lo molt noble mossèn Berenguer de Vilaragut a la majestat del senyor rey contra lo molt noble mossèn Eximèn Pérez d'Arenós.*

Molt alt príncep e senyor:

Davant vostra gran senyoria dich yo, Berenguer de Vilaragut, que mossèn Eximèn Pérez d'Arenós, stant ab mi en pau e en treva,és vengut ab moltes companyes de armes e de cavall en la plaça, davant casa mia. E per ço que s'i és fet, m'à trenquades les treves, en què sa fe ne vall menys. E açò són aparellat de defendre-lo-y per batalla en cos a cos, de present fermar davant la vostra altea ab[34] *penyores de CCCC morabatins. Per què soplich vostra senyoria que les dites coses vullats denunciar e notifficar al dit Ximèn Pérez d'Arenós.*

Segon libell de batalla de ffe[35] *de la tenor del desús dit presentat per lo dit mossèn Berenguer a la prefata majestat contra lo dit mossèn Eximèn Pérez, ab lo qual lo dit senyor los tench la plaça segura de batalla de ffe.*

Molt alt príncep e senyor:

Davant vostra gran senyoria dich yo, Berenguer de Vilaragut, humil sotsmès vostre, segons que ja en regne de València havia dit davant vostre governador e possat en huna scriptura davant lo justícia de la ciutat /f.94r/ de València, que mossèn Eximèn Pérez d'Arenós e en Ramon de Riusech, stant yo ab ells en pau hi en treva, m'an trencada la dita pau e treva, e per ço com ab moltes companyes d'armes de cavall són venguts en la plaça davant mon alberch e han combatut lo dit mon alberch, lo qual sta situat en la ciutat de València. Per la qual cosa dich que m'an trencada la dita pau e

33. Després de *fe*, *fe* ratll.
34. Davant *ab*, a ratll.
35. Després de *ffe*, *fe* ratll.

treva altment[36] *e falsa com a traÿdors, e que lur fe ne val meys. E asò són aparellat fer-los-ho dir en camp clos per batalla cos a cos, de present fermar davant vostra altea ab penyores de CCCC morabatins. Per què supplich a la vostra senyoria que les dites coses vullats*[37] *notifficar als dits mossèn Eximèn Pérez e a Ramon de Riussech, lo dit reptament benignement acceptar.*

2.2 *Joan i Berenguer de Vilaragut contra Pero Pardo de la Casta.*

Diago (1946: 109) relata així els fets fonamentals de l'afer: "Desafianse por cartas mossén Berenguer de Villaragut y mossén Pedro Pardo de la Casta sobre la antigüedad de sus linages, qual de los dos era más antiguo, y para el negocio, en que van los dos a combatirse a la vega de Fortunas, cerca de Requena, dentro de Castilla; ya estavan ambos en el campo armados de todas armas, cada qual en su tienda, y en 22 de setiembre de 1407 llegaron allí don Jayme de Aragón y don Guillen Ramon de Moncada, governador del reyno de Valencia, y les dixeron que la batalla seria en offensa de Dios y contra el gusto del rey don Martín, su señor, y que levantassen la mano de la batalla y pussiessen sus diferencias en manos del mismo don Jayme de Aragón, que él las allanaría y compornía y assí se huvo de hazer por no offender a Dios y al rey". Evidentment ací l'autor sols parafraseja allò que diuen els documents, i per això sembla desconèixer els motius reals de tot el procés. Perquè la causa d'aquesta llarga correspondència –que per extractaré– no és altra que una disputa familiar sobre les terres de Corbera i d'Albaida. Com sabem, en morir sense descendència els germans Joan i Bernat de Vilaragut i Carròs, una part d'aquestes possessions passà per herència a la seua germana Carrossa i una altra a Berenguer de Vilaragut i de Boïl, que la cedí als seus nebots Berenguer i Ramon de Vilaragut i Mercer quan morí (1405). Si pensem que Pero Pardo s'havia casat amb Carrossa de Vilaragut després que aquesta havia obtingut l'anul·lació del seu matrimoni jovenívol amb Juan Ximénez d'Urrea (l'any 1382), no tindrem cap problema a acceptar que al darrere de la suposada defensa de l'antiguitat dels llinatges hi ha una lluita d'interessos. La documentació d'arxiu ens informa a més que Pardo de la Casta participà ben activament en un bàndol contra Berenguer de Vilaragut i el seu germà Ramon, fins al punt que hi hagué d'intervenir el mateix rei Ferran, pera mantenir la pau a la ciutat de València.[38]

Tota la qüestió comença quan el bastard Joan de Vilaragut desafia Pero Pardo per tal com aquest sembla que no ha acceptat uns deseiximents. El Vilaragut ataca verbalment el seu enemic tot afirmant que el pare s'ha dedicat a feines

36. Al ms. als meus.
37. Al ms. *ullats*.
38. Vegeu els documents 7,66,100 i 102, reportats per tintó (1979).

agrícoles, greu insult[39] que s'afegeix al fet que el requeridor no té encara la condició de cavaller.

/f.24v/ Letra de requesta de batalla tramesa per lo noble Johan de Vilaragut, bastart, al molt honorable mossèn Pero Pardo de la Casta, cavaller.

En Pere Pardo:

Segons apar, vós no gosau acceptar los meus deseximents[40]*, donant-hi collor per algunes folles paraules per vós dites e respostes als meus dits desi-/f.25r/-ximents, donant bé aparès que proceeixen de aquell que les ha dites. E deuríets pensar huna hora lo jorn qui sots ne d'on parteix vostre linatge, car és notori a tothom*[41] *que vostre pare à cavat, podat, laurat e fet tot hoffici de laurador, e de açò ha hòmens en la plana de Burriana huy vius qui.l han vist ussar de aquest art. E lla hon vós vullats sostenir lo contrari, yo.m offir combatre-us o a peu o a cavall, en la manera per vós elegidora, en tot loch a vós e a mi covinent, no contrastant que vós no valgats tant com yo. E perquè mils conegats que sens vostra gran vergonya no u puixats refusar, yo són prest de fer-me cavaller, puix vós ho sots jatsia no u merescats, per complir la dita batalla tots temps que vós vullats acceptar. E yo en fer-vos mal e dan*[42] *a vós e a vostres valedors axí en béns com en persones só scusat, e stich e persever en los dits deseximents per mi a vós tramesos.*

E per totes desús dites rahons vos tramet la present cèdula, sots scrita de la mia mà pròpria e sagellada ab mon sagell, partida per A B C. E qui mal vol hoir, primer l'à de dir.

Johan de Vilaragut, bastart.

Evidentment Pardo veu la intervenció de Berenguer al darrere d'aquesta lletra primera i única de Joan. Per això, en lletra del 22 de febrer de 1407 (f. 26r) sols accepta de combatre amb Berenguer, i encara si persisteix en la seua actitud i sosté

39. "El 13 de mayo de 1447 Bernat de Vilarig envió un albarán a [Gómez de] Figueroa desafiándolo porque había dicho a Rodrigo de Rebolledo y a Juan de Villalpando que el valenciano había proferido malas palabras sobre ellos. Parece que acusaba a Vilarig de decir que Rebolledo y Villalpando eran villanos e hijos de labradores". Vilarig fou assaltat de camí a Granada i, en no poder anar-hi, envià el rei d'armes València per a dir que havia estat ferit i que no tenia el camí segur. En no acudir-hi, Figueroa li revessà les armes, que sols es posaren dretes quan el Magnànim esbrinà el que havia passat i ho féu publicar (Riquer 1967:160-62).

40. *deseximents,* amb *se* sob.

41. *hom* a sobre de *lomon* ratll.

42. *e dan*

falses imputacions. A aquesta segueix la resposta de Berenguer que l'acusa de voler defugir la batalla amb Joan (f. 26v). A partir d'aquesta lletra, hi ha referències a la intervenció reial en la solució de les bandositats, mesures que afecten directament els personatges d'aquesta correspondència. Així, sabem que Pardo sofreix un càstig bastant més fort que el seu enemic, que és fora de València, per què li diu que *"haguera hagut singular plaer que haguéssets servada la manera que yo us havia tramès a dir per Aragó, heraut, per tal que en mon arrest secretament se hagués pogut provehir, puix per favor de officials vostre arrest se mostra que és pus lauger que lo meu"* (f. 27r). Sembla que ambdós foren sorpresos en una lluita de bàndols.

Com que Pardo, pel que s'hi veu, persisteix a no acceptar la demanda feta per Joan de Vilaragut, Berenguer decideix de fer-li deseiximent *(Certifficant-vos que passats los deu dies per fur de València ordenats vos damnifficaré,* f. 28v), sense tenir -o tenint- en compte la difícil situació en què es troba el possible damnificat. Lògicament Pardo contesta que no pot rebatre les paraules de Berenguer fins que no s'acabe l'arrest, cosa que no trigarà massa a succeir. Efectivament, pocs dies després trobem Pero Pardo entre els elegits per a posar fi a les bandositats, segons comenta Berenguer de Vilaragut:

> */f.34r/ Resposta de mossèn Berenguer de Vilaragut a la V.ª letra de mossèn Pero Pardo.*
>
> *Mossèn Pero Pardo:*
>
> *Segons novellament he sabut, lo senyor rey, volent metre en bon stament lo regne, par que fa algunes promissions ab los XXIIII elets per la cort, entre los quals sots vós, per los quals entenen possar remey /f. 34v/ a les bandositats e senyaladament al debat que.s spera ésser entre vós e mi. De què só molt maravellat de vós, e no sens causa, com volets entendre ne cabre en tracte de concòrdia que sia de vós a mi sabent[43] com som en guatje de batalla e en guerra uberta. E fóra'ns molt millor o pus honorable cerquar manera de dur prestament[44] nostra batalla e guerra a fi, que de tracte de amistat. Per què us prech e us requer per gentilea que en neguna manera no capiats ne donets asentiment ne loch personalment ne procurador que.l dit fet vinga a fi, ans donets obra ab acabament del contrari -car sens vostra concòrdia e volentat lo dit fet no pot venir a acabament, segons vós no u ignorats-, havent-vos-hi en tal manera que ço que haveu ja tant publicat no*

43. Segueix *vos* ratll.
44. Segueix *a fi* ratllat.

romanga sens algun senyal de memòria. E.n açò farets grantment vostra honor, e del contrari seríets notat de culpa.

E per ço que ab alguna color no puixats de açò ignorància al·legar, tramet-vos la present letra sots scrita de la mia mà e sagellada ab lo sagell de mes armes, feta en València a dos de abril del any mil CCCCVII, requerint lo notari que aquella legirà que de[45] *la presentació me faça carta pública.*

Berenguer de Vilaragut.

Pero Pardo declara que no importa el seu nou càrrec, imposat per desig del rei, i que podran, si ho volen,"venir a concòrdia". En una lletra datada el 15 de setembre de 1407 Berenguer de Vilaragut li proposa com a escenari de la batalla la Vega de Fortunes, prop de Requena, en la frontera de Castella (f. 37r). Pardo no triga a contestar afirmativament, tot demanant les usuals garanties. La correspondència segueix amb qüestions formals i de procuració, per les quals sabem que definitivament la batalla havia de fer-se dijous 22 de setembre del 1407.

Arribat el dia assenyalat, i en la mateixa Vega de Fortunes, Jaume d'Aragó i Guillem Ramon de Montcada dissuadiren els contendents de fer la batalla i els persuadiren de signar la pau. Per a aquell que la trenqués preveieren pena de *"los dichos diez mil florines e otrosí so pena de baría e de trahición, és a saber, baría segunt costumbre de Cataluya e de trahición segunt fuero de Aragón".* Coneixem tots aquests detalls gràcies a una carta pública (f. 49 v. i ss) redactada en contestació a una altra promoguda per Pero Pardo on s'afirmava que Berenguer de Vilaragut no s'havia presentat a la batalla.

Fins ací sembla que el problema s'havia resolt favorablement per a totes dues parts. Tanmateix l'11 d'abril de 1408 Pero Pardo de la Casta tramet una lletra a Berenguer de Vilaragut on es conté, resumit, tot allò que fins ací he comentat i on s'afirma que aquest no ha tingut el lloc segur –perquè ha cridat Jaume d'Urgell a fi que la batalla no tingués el final bregós que hom esperava– i que per això mateix n'ha incomplert les condicions; per tots aquests motius el repta a una nova batalla, abans de difamar-lo públicament (f.52v.-54v). Berenguer contesta que no tenia cap necessitat de donar assegurances per tal com el camp era prou segur, i que si Pero Pardo vol venir a batalla ha d'ésser en un altre lloc que la Vega de Fortunes, pera no incomplir la promesa feta davant Jaume d'Aragó i Guillem Ramon de Montcada (54v-56v). En la següent lletra de Berenguer de Vilaragut trobem declarades les condicions segons les quals signà aquell primer pacte, aquelles que realment ens informen de les vertaderes intencions de tot aquest afer, que ja he apuntat més amunt:

45. *de* sob.

E per los dits don Jayme e governador me foren offerts alguns pactes, qui foren los següents: Primerament, que vós jamés no entrevendríeu en procurar na Carroça ne seríeu en loch hon ella fos per parlar ne tractar de neguns fets ab ella. Tercerament [sic], si per vostres treballs ella us volia remunerar, que no us pogués dar ne vós acceptar, ni res de vostra natura, part de les baronies de Albayda ne de Corbera ne neguna altra cosa que sent ses mans. Si per los dits treballs la dita na Carroça volia haver algun sguart ves vós, que aquell vos hagués a dar o pagar en dinés o en altra manera. E per ço que les dites coses haguessen major fermetat, foren fermats capítols per /f. 60r/ mossèn Ramon, mon frare, scrits de la sua mà, los quals capítols liurà al dit don Jayme. E per lo damunt dit don Jayme fou fet sagrament e homenatge a mossèn Ramon, mon frare, que dins huyt jorns aprés fóssem tornats en València faria tenir e complir los dits capítols a vós, com ja lo dit don Jayme segons sa relació fos segur de nós ab sagrament e homenatge prestat per nós[46] a ell. Enaprés fetes les damunt dites coses per lo dit don Jayme e governador, me fon dit e affermat que vós havíets mès lo fet de la batalla e qualsevol debats que entre mi e vós fossen en poder del dit don Jayme.

Evidentment Berenguer de Vilaragut volia evitar que Pero Pardo participés directament en la disputa per les terres d'Albaida i Corbera, i més encara que Carrossa li'n transferís una part sota pretext de pagament o gratificació, ço que significava un canvi de possessió i un augment considerable de la complexitat del plet familiar.

Continua la lletra, on Berenguer acusa l'enemic de parlar massa i actuar poc, acusació usual en aquest tipus de relació epistolar i que ací concretament és formulada d'aquesta manera: "e pensats en hun eximpli que.s diu entre cavallers entenents en honor: que més dura vergonya que no fa pahor" (f. 60v). Finalment el cita per combatre novament a la Vega de Fortunes l'11 de juny (f. 61r), oblidant ara la promesa feta davant Jaume d'Urgell i el governador de València.

Tot seguit Pero Pardo fa una *Resposta ab acte de notari* on, entre d'altres coses, diu: "en València, a gran instància del dit senyor don Jayme e del dit mossèn Berenguer, per lo dit senyor rey o per sa part foren fets manaments al dit mossèn Pero Pardo que no entrevengués en los fets de la noble dona madona Carroça ni de aquella pogués haver alguna propietat, los quals com a injusts, parlant ab reverència del dit senyor rey, foren revocats" (f. 63r). També ens indica que ha revessades les armes del Vilaragut perquè no va acceptar de lluitar a la primera

46. Al ms. *vós*.

batalla, la qual cosa, com sabem, no és exacta, ja que ambdós signaren les condicions de pau, tot i la carta pública difamatòria de Pardo. Aquest juga, doncs, a un doble joc: encara que signa la pau amb Berenguer de Vilaragut, li atribueix covardia i el sotmet a la vergonya i ignomínia pública revessant-li les armes. Berenguer, però, no li va darrere: en lletra del 9 d'agost de 1408 l'acusa de no haver acudit a la Vega per fer la segona batalla, ja sense obstacles, i el requereix a mantenir davant el mateix rei totes les injúries dites:

> *e per mils aclarir los*[47] *vostres fets e meus yo són vengut denant lo senyor rey axí com aquell que és mon príncep e senyor e de semblants cassos ell és jutge en sos regnes e terres, al qual he supplicat que sia sa mercè que ell vos man citar per fer-vos afermar si gosarets ço que per vostra falsa gola és estat dit (f. 65v).*

En carta pública de resposta a aquesta anterior, Pero Pardo afirma que Berenguer ha anat davant el rei perquè sap que no els permetrà d'arribar a la fi de la batalla. Tanmateix promet que personalment explicarà el cas a Martí l'Humà i li presentarà les lletres canviades entre tots dos (f.66r.-68r). Al mateix temps que ocorre tot açò, Berenguer envia una suplicació on precisa que Pardo ha revessades les seues armes i que l'ha injuriat mitjançant notes pintades a les parets dels carrers de València; alhora vol defensar-s'hi de qualsevol possible acusació, senyal clar que el rei havia posat interès perquè tot l'afer s'acabés per sempre més, tal com deduïm, a més, per les paraules de Berenguer de Vilaragut:

> *E com vós, senyor, e a manament vostre, hajats possats e ordenats límits en Regne de València al dit sponent e valedors seus e al dit mossèn Pere e sos valedors, e per consegüent en lo dit regne yo, dit suplicant, e lo dit mossèn Pere no puixam ésser dins aquell regne en hun loch ensemps,tenints e observants los dits límits (f.70r).*

Amb aquesta determinació reial sembla que s'acabaren les diferències entre aquests dos cavallers valencians, unes diferències que anaven més enllà de la pura rivalitat cavalleresca i que implicaven la possessió i garantia d'unes terres.

2.3 Joan de Vilaragut contra Pero Maça de Liçana.

En principi podem creure que Joan de Vilaragut, amb aquesta batalla contra el noble cavaller Pero Maça, sols volia adquirir experiència i fama, com tants

47. Al ms. *v* (rat.) *los*.

d'altres cavallers joves. Al capdavall, és el mateix que pretenia Francí Desvalls el 1428, deu anys després, en desafiar Joan de Boixadors (Riquer 1967: 106-109). Aquesta finalitat resta clara ja des de les primeres ratlles de la correspondència:

/f.257r/ Requesta de batalla a tota ultranca tramessa per lo molt noblle e magnífich mossèn Johan de Vilaragut al molt noblle baró don Pero Maça de Licana.

Don Pero Maça:

Creu que vós hajats per notori com no solament entre los gentils hòmens hon ha causa alguna, mas encara entre molts altres per sola volentat e delit, se són fetes requestes de batalla. E com per vostre treball sia desigós que aquell de vós o de mi al qual la fortuna serà favorable puixa haver manera de gloriegar-se en lo dan e desonor del altre, per tal yo, Johan de Vilaragut,a tota ma requesta, requir de combatre a tota ultrança a vós, dit don Pero Maça, mon cors contra lo vostre, sens nenguna altra companyia, segons gentils hòmens per semblants requestes han acostumat de combatre's. E són content de combatre'm ab vós ab aquelles armes deffensives e offensives que vós elegirets, puix sien eguals, les quals hajats a declarar en la primera letra que.m trametés. E són content que en serquar per haver-me jutge no sospitós hajats spay[48] de quatre messos comptadors del jorn avant que ma requesta haurets acceptada; e lo qual jutge, si haver-lo porets, hajats /f. 257v/ per vostre poder a fer obligar que nostra batalla lexarà venir a tal fi que lo un de vós o de mi hi haja ésser desconfit o mort. E si tal jutge no porets haver, yo us offir per altres quatre messos serquar e per mon poder trobar consemblant jutge que deman a vós. E si lo jutge ab la dita condició no porà ésser trobat e hagut per qualsevulla de vós o de mi [o] per alguna manera no lexarà venir nostra batalla a ffi, que en tal cars ma requesta romanga en tal punt en què serà lo jorn que l'aurets acceptada e tro a tant que davant altre jutge o en altre loch concordat per vós o per mi la dita nostra batalla hajam menada a tal fi que la un de vós o de mi haja de ésser desconfit o mort. E si us vendrà bé acceptar e dar fi a ma requesta segons dessús és contengut, guardat-vos de ésser arestat o pres, car semblant me faré. E de la present letra speraré vostra resposta per spay[49] de tres jorns, la qual hauré per rebuda si la fets donar a mossèn Galvany de Villena.

48. Al ms. *spany*.
49. Al ms. *spany*.

E per testimoni de les dites coses, vos tramet la present per Catalunya, lo eraut, partida per A B C, sots scrita de mà mia e sagellada ab lo sagell de mes armes, feta en València a XX dies de setembre, any mil CCCCXVIII.
Johan de Vilaragut.

Joan de Vilaragut, fill natural de Nicolau de Vilaragut i de Teresa Álvarez de Haro, ens és conegut pel seu matrimoni secret amb la reina vídua Margarida de Prades[50], motiu que explica perfectament per què les lletres havien d'ésser trameses per mitjà de Galvany de Villena, cunyat seu i fill bastard del marquès de Villena.

Pero Maça de Liçana, que visqué entre 1384 i 1448, fou senyor de Novelda i de Moixent i conseller i majordom de Ferran d'Antequera i d'Alfons el Magnànim. Lògicament militià en el bàndol dels Centelles, tot i que entre 1408 i 1410 es vinculà circumstancialment al partit dels Vilaragut en mantenir una guerra privada amb Guillem Ramon de Centelles. En morir el rei Martí, però, suspengueren llurs rivalitats i s'uniren novament per defensar els drets del d'Antequera (Riquer 1984: 53). Si pensem que, llevat d'un breu lapse de temps, Pero Maça mantingué unes estretes relacions amb els Centelles, sembla una mica contradictori que un membre de la família Vilaragut vulga "per sola volentat e delit" lluitar amb ell. L'assumpte es simplifica moltíssim quan descobrim que sis anys abans, el 1412, els Centelles havien jurat treves "a cent anys i un" amb els Vilaragut. Aleshores podem pensar, amb Riquer (1984: 71), que "aquest repte podia amagar antigues enemistats".

Independentment de les causes, Pero Maça sí que acceptà els requeriments de Joan de Vilaragut.

Resposta de don Pero Maca a la requesta de mossèn Johan de Vilaragut.

Mossèn Johan de Vilaragut:

Yo, Pero Maça, he rebut una vostra letra per Catalunya, lo eraut, partida per A B C, sagellada ab sagell de vostres armes e sots scrita de vostra mà, del tenor següent: "Don Pero Maça. Creu que vós hajats per notori etc." *(incertada alà damunt). A la qual vos responch que en nom de Aquell qui és vencedor de les batalles e de Nostra Dona e del benaventurat sent Jordi, accepte /f. 258r/ vostra requesta, e devís que la dita batalla se faça a cavall, lo cavall armat de lorigues e perpuntes e destera, sens daga ni spasa ne alguna altra maestria; ab cella de cosser, sens ales, borreus, cadenes, baldes*

50. No hem de confondre aquest Joan de Vilaragut amb aquell altre bastard fill de Joan de Vilaragut i de Romaní que requestà Pardo de la Casta el 1407 i que es casà amb Agnès, com he comentat més amunt (CF. GEC 1989:166).

ne altres maestries; los streps ligats o desligats, cascú a sa voluntat. Cascú de nós haja ésser armat de çabatons, arnès de cama e de cuxa acostumat de portar en guerra de seguir, bragues de malla, gipó comú e no fort, sens maestria alguna; plates o cuyraces ab rest e ab falda de malla de mig palm, les quals no puxen pesar de XXV lliures ensús; gossets de malla, guardabrassos sens ala, dues ragoles de un palm de larch e mig d'ample, amanbrassos ab gossets, acostumats de portar en guerra, sens vayrescuts ne altra maestria; mayopes o guantelets sens daga, rahor, pues, alenes[51] *ni maestria alguna, sinó tals com se acostumen portar en guerra; gorgera de ferro ab sa ffranga de mala acostumada, baruer redó, ab tres dits d'orla, ab galteres de mala. Lança de XII palms d'asta e palm e mig de fferro, de la gruxa que cascú volrà, ab son rest de cuyro, sens pus, segons en gerra*[52] *és acostumat portar; dues spases, una de V palms de ferre e un palm e mig de mantí, l'altra de tres palms de ferre e un palm de mantí, ab sos poms e cueres*[53] *acostumades; una daga de un palm e mig de ferre ab son mànech de fust, de un palm. Les quals armes axí offensives com deffensives sien sens roda, vayrescut e sens maestria alguna, sinó en la forma dessús divisada.*

E són prest treballar en sercar de tot mon poder, dins los quatre messos, en haver lo jutge,christià o moro, a vós rahonablament no sospitós en la forma per vós demanada. E en cars que dins lo dit temps yo no pogués trobar lo dit jutge ab la condició en vostra letra contenguda, a mi plau reste a vostre càrrech dins altres quatre messos de haver lo dit jutge ab la dita condició, offerint-me seguir-vos davant aquell puix no.m sia sospitós rahonablament. E no-res-menys són content que si era cars que per mi o /f. 258v/ per vós lo dit jutge per vós demanat no podia ésser trobat dins lo dit temps o, atrobat, no lexava venir la dita nostra batalla a fi, en tal manera que la hun de nós romanga mort o desconfit, que vós e yo romangam sí e segons en letra vostra és contengut. E per ço com vós e yo som concordes de la dita batalla, de continent m'i partesch per metre en execució vostra voluntària requesta, per què d'ací avant no sperets que yo ni altri per mi prenguéssem[54] *letra o resposta vostra alguna, com d'ací avant los fets degen procehir a les paraules*[55].

51. *alenes* int.

52. *en gerra* int. Llegir "guerra".

53. Llegiu "crueres, croeres", creuera de l'espasa.

54. prenguéssem: *pretenguéssem*, amb *te* esborrat.

55. Aquestes referències a la lletra són bastant usuals en la correspondència cavalleresca, i sembla que n'hem de buscar l'explicació en la divisió de la societat medieval més genuïna en els tres coneguts ordes. Així, el 1472 Lluís Cornell diu a Galceran de Besora: "offerint a vós al sacrifici, yo.l he acceptat e aquesta és la força qui.l m'à fet pendre, e.l tench e tindré a gran vergonya vostra fins tant qascú ésser

E en testimoni de les dites coses, tramet-vos la present per València, lo eraut, partida per A B C, sagellada ab lo sagell de mes armes e sots scrita de la mia mà, en València a XXII de setembre, any mil CCCCXVIII.

Pero Maça.

Evidentment Joan de Vilaragut s'adona que la lluita a cavall i amb les armes que divisa Pero Maça no correspon a les característiques d'aquella que ell ha proposat, ço és una batalla a mort, i li ho fa saber en la seua segona lletra.

II.ª letra de mossèn Johan de Vilaragut a don Pero Maça.

Don Pero Maça:

Yo, Johan de Vilaragut, he rebuda vostra letra partida per A B C, sagellada ab sagell de vostres armes e sots scrita de vostra mà, dada a XXII dies dels presents mes e any, la qual és responsiva a una letra que yo us he feta, per la qual vos he request de combatre a tota ultranca,segons per la manera contenguda en ma dita letra a la qual me reffir. E per vostra dita letra, com a cavaller molt liberalment e sens alguna condició, havets acceptada ma dita requesta, de què sap Déu que he hagut he é[56] *singular plaer. Però /f. 259r/ són fort maravellat perquè havets divisat que façam la batalla a cavall e com havets divisat altres armes de aquelles que gentils hòmens han acostumat de portar en jornada de semblants requestes. E si haguésets volgut ben mirar haguérets trobat que tal dret vós no havets, com en ma dita letra,entre les altres coses, hi són les paraules següents:* "Per tal yo, Johan de Vilaragut, a tota ma requesta requir de combatre a tota ultrança a vós, dit don Pero Maça, mon cors contra lo vostre, sens nenguna altra companyia, segons gentils hòmens per semblants requestes han acostumat de combatre's"; *e vós volets e prenets*[57] *per companyia un fill de una egua, ço que no havets pogut fer ni pens que passe sens nota, com tall batalla no ab força stranya mes ab giny e sforç vostre e meu la devem portar a ffi. E divisades part de les armes deffensives tals que en semblant batalla no són acostumades*[58]*, perquè no ignorets ma intenció, vos certiffich que si tal jutge*

ab les armes en les mans davant jutge ab mi, hon coneixereu que és altra la cuysor del ferro que.l pintar de la ploma en lo paper; e la paor que teniu vós fa estar en vostra pertinàcia dient vós ésser deffenedor, lo que no sou, e les armes voldríeu fossen paper e tinta" (Faraudo 1936:28). Aquest rebuig aparent s'extén també a les feines del camp o a les manuals.

56. *he é* int.

57. *prenets,* amb t int.

58. *acostumades* repetit i el darrer ratll.

com me havets offert porets haver, ab la ajuda de Déu yo seré denant ell, però enaxí que yo hi comparré ab armes deffensives tals com se han acostumat de portar en batalla empresa per semblant requesta e ab tals[59] *armes offensives com vós havets divisades; e seré aparellat de combatre'm ab vós mon cors contra lo vostre a peu, com tal sia lo costum en semblants requestes. Però per tolrre tota manera de dilacions, ultra açò hi seré aparellat en la manera que vós havets divisat, sotsmetent mon dret a juhí del jutge. E si declararà que la batalla facam a peu e ab les armes acostumades, segons crech que sia de mon dret, és ma intenció de seguir son jutgament; e si jutgarà facam la batalla segons vós havets divisat, yo seré aparellat.*

E per testimoni de les dites coses, vos tramet la present[60]*, partida per A B C,sots scrita de mà mia, sagellada ab sagell*[61] *de mes armes, feta en València a XXV dies de setembre, any mil CCCCXVIII, certifficant-vos que si algú no haurà poder de rebre la present letra, que*[62] *per ma part ne seran fets los enantaments necessaris per conservació de mon dret.*

Johan de Vilaragut.

Per bé que durant el mes de novembre de 1418 Pero Maça treia de València diversos materials que podem considerar "bel·licosos", res no sabem de la fi de la batalla, ni si realment n'hi hagué (Riquer 1984: 90).

2.4 Galceran de Vilanova defén Jaume de Vilaragut.

Com hem vist en la correspondència entre Joan de Vilaragut i Pero Pardo de la Casta, i com veurem després als deseiximents fets per Ramon de Vilaragut contra Joan de Monpalau, era bastant usual entre els cavallers del segle XV injuriar-se públicament i, cosa més greu per a l'honor cavalleresc, acusar algú de traïdor. Així, per exemple, el 1427 Ramon de Peguera acusà Antic i Guillem Almugàver d'haver "dites algunes paraules difamatòries tocant a ma honor"; i el 1434 Pere Daviu, de Xàtiva, reptà Ausiàs Rotlà, de Moixent, perquè "hir matí, en l'església de Santa Clara, a requesta vostra passaren algunes paraules entre vós e mi" (Riquer 1990: 46 i 48). El 1424 Mendoza, senyor d'Almazán i guardamajor del rei de Castella, reptà Pero Maça de Liçana perquè aquest havia dit que, a Nàpols, Mendoza havia malparlat del rei Alfons (Riquer 1983: 593).

59. tals: tal.
60. Segueix *per ap* ratll.
61. sagell: so sagell.
62. que:per què.

En el cas que ens ocupa, Galceran de Vilanova i Pere Escorna, cavaller de l'orde de Montesa, es canvien lletres de batalla perquè aquest darrer havia dit davant testimonis que Jaume de Vilaragut era un traïdor. Aquest Vilaragut, que ací és tractat com a cosí germà de Galceran de Vilanova, és certament Jaume de Vilaragut i de Vilanova, fill de Ramon de Vilaragut i Mercer i de Felipa Vilanova, que sembla que no hem de confondre amb Jaume de Vilaragut i Mercer, l'amic de Joanot Martorell que combaté al setge de Rodes. Dic que *sembla* atenent a allò que trobem a l'article *Vilaragut* de la GEC, signat per M. Mercè Costa, la qual prefereix definir aquesta relació amical amb l'oncle i no amb el nebot, perquè pensa que Jaume de Vilaragut i de Vilanova, considerat primogènit de Ramon i per tant hereu, degué morir bastant abans de 1446, data de la mort del seu germà Antoni, ja documentat anys enrere com a senyor d'Olocau i de Dosaigües, és a dir com a posseïdor de l'herència paterna. Tanmateix, segons la documentació que posseïm (ARV, Justícia Civil 2520) i que més amunt he comentat, l'any 1424 les autoritats s'adrecen a Antoni de Vilaragut i de Vilanova per tal que pague als monestirs de Santa Clara i de Sant Francesc diverses quantitats a aquests assignades pels testaments del seu pare i del seu avi, la qual cosa m'indueix a pensar que seria Antoni el fill gran de Ramon. Per tant, doncs, Jaume de Vilaragut i de Vilanova té moltíssimes possibilitats d'ésser l'amic i informador de Martorell, més encara si considerem que al setge de Rodes el seu oncle tindria una edat considerable.

D'altra banda, potser cal relacionar el Pere Escorna d'aquesta correspondència cavalleresca que ara comente amb aquell Ramon Escorna, home de paratge, que fou decapitat per conservador de la Unió i per traïdor, segons sentència donada pel rei en entrar a València (Diago 1946: 108); i amb Bernat Escorna, cavaller, que el 1414 fou elegit justícia civil (Carreres 1930: 450). De Pere Escorna, sols he pogut trobar la relació que fa de la seua mort el *Dietari del capellà d'Alfons el Magnànim*, en l'any 1463: "Dimecres, a XX de abril, frare Scorna, cavaler de Muntesa, féu gran presa de gent e bèstias de Tortosa, e ach gran honor; e vench Albocàcer, que tenien los castellans, donant combat al castel. Fonch ferit lo dit mossèn Escorna en la cama, de pedra de bombarda; al tercer dia fonch mort" (Sanchis Sivera 1932: 322).

Un cop presentats tots els personatges, podem centrar-nos ja en la correspondència canviada entre Escorna i Vilanova. En una primera lletra Pere Escorna afirma que Galceran de Vilanova ha volgut "haver qüestió" amb ell davant testimoni.

> */f.82v/Albarà tramès per lo molt magnífich relegiós ffrare Pere Scorna, cavaller del orde de Muntesa e de sent Jordi, al molt noble mossèn Galceran de Vilanova.*

Mossèn Vilanova:

Adés, ans de dinar, present Centelles e vostre cosín germà, mostràs voler qüestió ab mi. Per què conegau que, puix la cosa ve a nostra requesta, yo us ne complauré, vostra voluntat, exín ab les armes e en lo loch que mils vos venrrà. E féu-me hun albarà, que yo.m[63] *fiaré tant de vós, que de fet seré hon vós me scriureu, e de fet haja vostra resposta. Scrita de ma mà a XVI de abril.*

frare Pere Scorna

La resposta de Vilanova és del tot aclaridora: qui ha volgut començar la qüestió no ha estat ell, sinó Escorna, que ha injuriat davant testimonis el seu cosí Jaume de Vilaragut. Aquesta discussió, que pot semblar inútil, té la seua transcendència, ja que serveix per a determinar qui ha estat l'ofenedor i, per tant, qui ha de divisar les armes en una hipotètica batalla.

/f. 82v/ Resposta de mossèn Galceran de Vilanova al albarà de ffrare Scorna.

Ffrare Scorna:

Vostra letra he rebut, a què us responch la voluntat que dieu mostre de haver qüestió o debat fon vostra, que present Centelles e mon cosín germà digués que mossèn Jaume de Vilaragut, cosín germà meu, era stat cridat per València per traÿdor. A què us torn a dir lo que diguí: que si vós gosau dir que lo dit mossèn Jaume sia stat cridat per traÿdor, vos dich que mentiu vós e tot hom que tals paraules dirà. E l'altre que en vostra letra dieu, de haver qüestió ab vós, vos dich que us tinch per amich, que si la y hagués[64] *haver aguda, no m'o sperara ara. Scrita de ma mà a XVI de abril any mil CCCCXXXXIII.*

Galceran de Vilanova

Com en tants d'altres afers cavallerescos, també ací trobem agressions verbals. Justament el 2 de maig Vilanova ataca Escorna amb aquestes dures paraules: "si vós gosau dir que vós no hajau mentit en dir lo dit mossèn Jaume fos stat cridat per traÿdor, açò só prest sostenir-vos lo contrari. Mas vós ara bravejau sabent per los de vostre consell que no podeu venir a batalla, per ço com sou d'orde, los quals per fer-vos-ne plaer, vent vostre poch ànimo, vos n'an avisar, alguns dels quals

63. yo.m: yo.n.
64. Després de *hagués*, *volguda* ratllat.

ho han dit als qui consellen a mi" (f. 84v). Efectivament, potser Escorna es valgués de la seua vinculació a l'orde militar per a bravejar amb total impunitat, o potser no. El cas és que finalment assegurà que allò que havia dit de Jaume de Vilaragut no era opinió pròpia, sinó que ho havia oït dir; tot i això, es reafirmava en la seua posició i es comprometia a defensar-la en batalla, malgrat els impediments de l'orde. D'aquesta manera acaba la correspondència.

2.5 Deseiximents de Ramon de Vilaragut.

L'any 1445 Ramon de Vilaragut i Pardo de la Casta es desix de Joan de Monpalau, personatge conegut per haver estat el destinatari d'aquelles famoses lletres de batalla de Joanot Martorell, un afer que curiosament havia acabat uns mesos abans que aquest altre que ara ens ocupa, amb l'ordre de pagament de quatre mil florins a Damiata Martorell (Riquer 1983:633-38). Les causes reals d'aquest present deseiximent són, però, ben diferents d'aquelles que provocaren la correspondència Monpalau-Martorell. Sembla que cal buscar-les en allò que ens narra el *Dietari del capellà d'Alfons el Magnànim:* "En lo dit any [1444], a XXVII de octubre, dimarts, vespra de sent Simó e de sent Judes, Vidal de Riusech convidà a Daniel Pardo, malorquí, a Maçalfaçar, e dinats, lo dit Vidal de Riusech matà ha punyalades an Daniel Pardo, de què fon hun leg cas a molt cruell". I continua: "En l'any de MCCCCXXXXV, divendres, a XVIIII de febrer, fon pres Vidal de Riusech en Dues Aygües, qui és de mossèn Anthoni de Vilaragut, e lo dit divendres fon portat a València, e la reyna féu-lo rocegar per València e pengar en lo mercat de València" (Sanchis Sivera 1932: 185). És a dir: en terres d'Antoni de Vilaragut i de Vilanova, senyor d'Olocau i de Dosaigües i pare d'aquest Ramon que decideix deseixir-se, hom pren Vidal de Riusec, que havia estat l'autor de la mort de Daniel Pardo. Pot ser que Joan de Monpalau hagués dites unes paraules injurioses contra Antoni de Vilaragut, probablement acusant-lo d'haver col·laborat en la detenció de Riusec. És més que probable. Recordem que l'any 1379 Berenguer de Vilaragut reptà Ramon de Riusec a duel, i que això no era més que una conseqüència d'antigues rivalitats familiars, del temps en què els Riusec militaven en el bàndol dels Centelles (GEC 1988: 403-404).

/f.162v/ Deseximents del noblle mossèn Ramon de Vilaragut al molt magnífich en Johan de Monpalau tramesos.

En Johan de Monpalau:

Seguons yo só ben cert, vós haveu parlat sobre la presó de Vidal de Riusech paraules masa foles, volent caregar la honor del senyor mon pare. E com a mi, qui só son fil e vinch ara en lo món, me seria càrech que a vós e a tots aquells qui an volgut malparlar yo no donàs lo castich que vós e los

altres merexeu, per co yo, Ramon de Vilaragut, per les paraules foles per vós dites e per mal alt que he de vós, me desixch de vós, en Johan de Monpalau, e de vostres parents, amichs e valedós, havisant-vos que passats deu dies, seguons per fur són donats, vos dapnificaré en persona[65] *e béns, seguons per lo dit fur m'és donat, en totes aquelles mellors maneres que poré.*

E perquè siau de ma intenció havissat, vos tramet los presents deseximents per València, rey d'armes, sots escrits de ma pròpia mà, hui, que comptam XXI del present mes de mag, any MCCCCXXXXV, e sagellats ab sagel de les mies armes, de les quals me atur trellat partir per A B C.

Ramon de Villaragut.

Amb les notes sobre aquest interessant deseiximent s'acaben els comentaris a les lletres de batalla conegudes que fan referència directa als Vilaragut. Si hom ha llegit amb atenció les pàgines precedents, crec que podrà comprovar allò que ja deia al començament: que per a molts cavallers dels segles XIV i XV cavalleria i vida van indissolublement unides. Els hòmes de la família Vilaragut no són més que uns representants dels nombrosos personatges que assajaren d'interpretar llur paper cavalleresc a les acaballes de l'edat mitjana.

TOMÀS MARTÍNEZ

65. Al ms. *pesona.*

Bibliografia

ALMARCHE, F. (1919), *Historiografía Valenciana,* Imp."La Voz Valenciana", València.

ARIENZO, L.d' (1970), *Carte reali diplomatique di Pietro IV il Cerimonioso, re d'Aragona, riguardanti l'Italia,* Padova.

AUFERIL, J. ed., (1989), *FRANCESC FERRER. Obra completa,* Barcino (col. "Els Nostres Clàssics"), Barcelona.

BALDÓ, M. (1986), *La Universitat de València,* Institució Valenciana d'Estudis i Investigació, València.

BOHIGAS, P.,ed. (1947), *Tractats de cavalleria,* Barcino (col. "Els Nostres Clàssics"), Barcelona.

CARBONERES, M. (1873), *Nomenclátor de las puertas, calles y plazas de Valencia,* Imp. de Avisador Valenciano, València.

CARRERES ZACARÉS, S., ed. (1930), *Libre de memòries de diversos sucesos e fets memorables e de coses senyalades de la ciutat e regne de València (1308-1644),* vol I, Acción Bibliográfica Valenciana, València.

CARRERES ZACARÉS, S. (1930b), *Notes per a la Història dels Bandos de València,* Imp.Fill de F.Vives Mora, València.

COROLEU,J. (1877), "Las costumbres catalanas en la Edad Media", *Revista Histórica* IV, pp. 97-115.

COSTA, M.-M. (1970-71), "Una batalla entre nobles a Barcelona (1379)", *Anuario de Estudios Medievales* 7, pp. 533-554.

DANVILA, F. (1888), "Na Carroça de Vilaragut", *Boletín de la Real Academia de la Historia* XIII, pp. 401-451.

DIAGO, F. (1936/1946), *Apuntamientos recogidos por el P.M. Fr.Francisco Diago, O.P., para continuar los Anales del Reyno de Valencia desde el rey Pedro III hasta Felipe II,* vol. I (1936-42) i vol. II (1946), Acción Bibliográfica Valenciana, València.

DURAN CAÑAMERAS, F. (1955), "Notas para la historia del notariado catalán", *Archivos de Protocolos del Colegio Notarial de Barcelona* III, Barcelona, pp. 71-192.

ESCOLANO, G. (1972), *Década primera de la historia de la insigne y coronada ciudad y reyno de Valencia,* Universitat-Departament d'Història Moderna, València.

ESQUERDO, O. (1963), *Nobiliario valenciano,* ed. J.Martínez Ortíz, Ateneo Mercantil, València.

FARAUDO,Ll. (1936), "Les lletres de batalla canviades entre Lluís Cornell i Galceran de Besora (1472-73)", *Estudis Universitaris Catalans* XXII, pp. 1-42.

FURIÓ, A. (1979), "Lluís Boïl contra els Vilaraguts: un procés a la València del

segle XV", *Manoll* 1 (Sueca),pp.11-27.

GARCÍA CARRAFFA, A. (1968), *El solar catalán, valenciano y balear,* vol. IV, Librería Internacional, San Sebastián.

GAYANO LLUCH, R. (1952), "Olocau (Datos históricos sobre esta villa)", *Anales del Centro de Cultura Valenciana* XXIX, pp.281-289.

GUTIÉRREZ DEL CAÑO, M. (1914), *Producción dramática valenciana,* Antoni López y Cía., València.

MASSÓ TORRENTS, J. (1913-1914), "Bibliografia dels antics poetes catalans", *Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans* V, pp.3-276.

MASSÓ TORRENTS, J. (1932), *Repertori de l'antiga literatura catalana. La poesia,* vol. I, Alpha, Barcelona.

REGLÀ CAMPISTOL, J. (1976), "La Corona de Aragón (1336-1410)", dins M.Menéndez Pidal, dir., *Historia de España,* vol.XIV, Espasa, Madrid (6 ed.)

RIQUER, M. de, *Lletres de batalla,* vols.I (1963), III (1968), Barcino (col. "Els Nostres Clàssics"), Barcelona.

RIQUER, M. de (1967), *Caballeros andantes españoles,* Espasa-Calpe, (col. Austral) Madrid.

RIQUER, M. de (1968), *L'arnès del cavaller. Armes i armadures catalanes medievals,* Ariel, Barcelona.

RIQUER, M. de (1983), *Història de la literatura catalana,* vol. II, Ariel, Barcelona.

RIQUER, M. de (1984), *Vida i aventures de don Pero Maça,* Quaderns Crema, Barcelona.

RIQUER, M.de (1990), *Aproximació al Tirant lo Blanc,* Quaderns Crema, Barcelona.

ROBLES, A. (1984), "Manuscritos del archivo del Real Convento de Predicadores de Valencia", *Escritos del Vedat* XIV, pp.349-402.

RUBIÓ I LLUCH, A. (1921), *Documents per a la història de la cultura catalana mig-eval,* vol. II, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona.

SANCHIS SIVERA, J., ed. (1932), *Dietari del capellà d'Anfós el Magnànim,* Acción Bibliográfica Valenciana, València.

TAVANI, G. (1989), "Història de la llengua", en *II Congrés Internacional de la llengua catalana IX. Llibre blanc sobre la unitat de la llengua catalana,* Barcino, Barcelona, pp.9-85.

TINTÓ SALA, M. (1979), *Cartas del baile general de Valencia, Joan Mercader, al rey Fernando de Antequera,* Institució "Alfons el Magnànim"-CSIC, València.

TOLEDO GUIRAU, J. (1944), "El monasterio de Valldigna (continuación)", *Anales del Centro de Cultura Valenciana* VIII, pp.13-33.

TOMICH, P. (1534), *Històries e conquestes dels excellentissims e catholics Reys de Aragó,* Carles Amorós, Barcelona.

TORRE, A. de la (1924-1925), "Precedentes de la Universidad de Valencia", *Anales de la Universidad de Valencia* V, pp.175-301.

TORRES AMAT, F. (1836), *Memorias para ayudar a formar un diccionario crítico de los escritores catalanes,* J.Verdaguer, Barcelona.

VALLS I TABERNER, F. (1929), "Notes sobre el duel judicial a Catalunya", *Revista de Catalunya* XI, pp.50-57.

VILAR Y PASCUAL, L. (1860), *Diccionario histórico, genealógico y heráldico de las familias ilustres de la monarquia española,* vol. 5, D.F. Sánchez, Madrid.

ZAFORTEZA MUSOLES, D. (1941), "Violante de Vilaragut, reina de Mallorca", *Boletín de la Sociedad Arqueológica Luliana* XXVIII pp.261-283.

ZURITA, J. (1668), *Anales de la Corona de Aragón,* Diego Dormer, Saragossa

ZURITA, J. (1671), *Indice de las cosas más notables que se hallan en las quatro partes de los Anales y las dos de la Historia de Gerónimo Çurita,* Diego Dormer, Saragossa

GEC (1989)= GRAN ENCICLOPÈDIA CATALANA, vol. 24 (Barcelona 1989, 2 ed.), articles sobre els Vilaragut signats per M.Mercè Costa.

GERV (1973)= GRAN ENCICLOPEDIA DE LA REGIÓN VALENCIANA, vol. 12 (València 1973), article *Vilaragut* signat per Pere Maria Orts i Bosch.

